

Автопортрет

1. Оглядаючись на пройдене, чи задоволені Ви результативністю і, якщо хочете, резонансом Вашої творчості? В чому вони?
2. Роль вузівської підготовки у Вашому формуванні як науковця?
3. Як Ви вважаєте, що таке літературознавчий професіоналізм? І під цим кутом зору як розцінюєте свою роботу науковця?
4. Перспективи розвитку української науки про літературу... Якими вони уявляються Вам?
5. Індивідуальне запитання (подається в тексті).

Лариса Мороз

1. І так, і ні. Так — передовсім тому, що, попри всі бар'єри та вибоїни (лишається тільки дивуватися, як іще вцілів досить-таки негнучкий хребет), мій шлях усе ж позначений певними працями, не цілком, скажімо, кон'юнктурними, хоча, безперечно, світогляд мій, сказати б, бачення “природи речей” того часу дуже істотно відрізняються від теперішнього — і тут слід зважити й на ступінь поінформованості, що суттєво впливає на спосіб мислення. Хронологічно належу до покоління “шістдесятників” (і друкуватися почала з 1962 р.), але не можу сказати, що аж так багато тоді знала й так свідомо йшла на ризик, як вони, сміливіші, — скоріш то для мене був процес “навчання в бою”: виступаючи з рецензіями на їхні публікації, прилучалася до спільної ідеї (особливо тішилася, коли чула від поетів, що підмітила в їхніх творах те, що їм надто дороге й чого не помітив навіть академік такий-то чи відомий критик...). Мою ж позицію критика визначали інтуїція, добра філологічна база, отримана в КДУ ім. Т.Шевченка, і глибока внутрішня чистота, порядність моїх батьків, що залишилися орієнтиром для мене назавжди. Вперто відмовлялася виконувати “соц-замовлення” на “голубельну” критику творів певних авторів — таке тодішнє літературне кілерство — також не з причини свідомої опозиційності (на подібне, мабуть, не вистачило би сміливості, що ж до планів “компетентних органів”, — вочевидь мусила здогадуватися, але ж — не здогадувалася, тому й мусила бути “притримуваною” в усіх намірах, як творчого, так і кар'єрно-життєвого плану). Скоріш то було природне прагнення добра й гармонії, тому й на пропозиції такого роду незмінно відповідала словами О.Довженка про свою здатність і спроможність працювати лише на позитивних імпульсах, — і то вже абсолютно свідомо й принципово. Як свідомою була й потреба сказати добре слово, мірою своїх скромних сил

підтримати талант, не помічений чи й свідомо посунений у “тінь” критикою “офіційною”. За один із таких “незбігів” (моєї думки з думкою акад. М.Шамоти щодо книжки Григора Тютюнника “Батьківські пороги”) мої матеріали певний час не друковано в жодному з видань, але “чомусь” не відверто, а методом усіляких відкладань і тяганини — мабуть, щоб і моральної компенсації не відчув “зарозумілий” критик. (Нині, звісно, пишаюся, а тоді синці боліли...).

Лише одного разу цей механізм “тихих” репресій (коли ніби й не чіпають, але й жити повноцінно — не дають) розкрив мені А.І.Щербак, котрий був тоді одним із секретарів Спілки кінематографістів України і вочевидь почувався незручно від кричущої несправедливості (припускаю, що він у “закуліссі” намагався мене захистити). А йшлося про статтю, яку й нині вважаю однією з найсерйозніших своїх публікацій, — “Письменник і кіно” (до друку в збірнику “Проблеми. Жанри. Майстерність” у видавництві “Радянський письменник” її було, ясна річ, ретельно відредаговано, з огляду на ідеологічні вимоги), і про те, чому її “не можна” відзначити щорічною премією з кінокритики (хоча я про те й не запитувала). З подивом тоді дізналася, що мої статті читають дуже й дуже пильно (хто — здогадуйся, мовляв) і що в “когось” виникла підозра: чи не для того її й написано, щоби “протягти” у друк (!) позитивну думку про сценарій І.Драча “Криниця для спраглих” (сценарій друкувався в комсомольському журналі “Дніпро”, а фільм за ним, знятий Ю.Ілленком, був заборонений і за таємною вказівкою підлягав знищенню).

Одного разу й пощастило, за великим рахунком: і захистити кандидатську дисертацію, й видати книжку “Твори М.Коцюбинського на екрані” (як не згадати вдячно “підставлене плече” Н.Б.Кузякіної та М.Є.Сиваченка, тодішнього директора ІМФЕ ім. М.Т.Рильського!) — встигла до того, як було репресовано С.Параджанова. (До речі, у грубеньких московських томах “Очерков истории советского кино” навіть не згадано епохальної — для всього кіномистецтва імперії — стрічки “Тіні забутих предків”.) Дивом-дивним уціліла й наступна книжка, що писалася як “Становлення й розвиток жанрів в українській кінодраматургії 20-х років”, а вийшла 1976 р. під претензійною назвою “Українська радянська кінодраматургія” (головну ж інформацію було загнано у підзаголовок) — по майже роковій перевірок, у зв’язку з кількома названими в ній “підозрілими” іменами. За ці книжки — планові в ІМФЕ ім. М.Т.Рильського, — як і за інші праці, мені справно виплачували зарплатню (а точніше — “жалування”), однак жодного резонансу вони не мали, зі зрозумілих тепер причин. Утім, як виявилось, незалежно від суспільних ситуацій, принаймні протягом перших сорока років наукової роботи, я вочевидь надійно “захищена” від будь-яких офіційних відзнак. А як забути те, що неодноразово доводилося чути слова з ХІХ ст. київського генерал-губернатора Дрентельна — що, мовляв, у Москві є мистецтвом, у нас є політикою: їх трохи перефразовували, трохи пристосовували до кінця століття ХХ-го, але повторювали люди різні у різних установах цілком серйозно, без тіні іронії! І стосувалося те моїх праць так само, як і тих творів, про які писала. Але добрі слова й тепле ставлення з боку тих, про кого все життя пишу, і тих, для кого пишу, — гріють душу, додають сил і наснаги.

Невдовзі перейшла на викладацьку роботу, й історія кінодраматургії в Україні, для якої призибувала матеріал, так і лишилася недописаною. Як і непочутими, усім чужими залишилися мої спроби довести необхідність працювати кінознавцям на “стиках” із літературознавством, — адже кіно, як і театр, глибинно пов’язане з літературою. Тож і результативність моєї роботи могла б і мусила бути значнішою, якби не вищезгадані обставини.

Написане в роки роботи в Інституті літератури НАН України ім. Т.Г.Шевченка також не завжди помічалось, — як, наприклад, дві книжки про Григора Тютюнника, видані завдяки дружній підтримці І.О.Дзевєріна й Олега Черногуза перша, Наталки Плачинди, Валентини Дерев'янченко і Світлани Жолоб — друга. Принаймні, не одразу помічали. І лише на відстані часу виявляється, що ці книжки працюють: на них посилаються, їх називають у списках рекомендованої чи використаної дослідниками літератури тощо (хоча сьогодні добре бачу вразливі їхні місця, особливо першої). Історія повторилася й із монографією про В.Винниченка: у друк вона йшла з певним скрипом (може, й не вийшла б, якби не підтримка Р.Міщука, П.Федченка, О.Мушкудіані, Г.Штоня та й, звісно ж, М.Жулинського) і певний час була “тіньовою”, аж поки Лариса Онишкевич схвально відгукнулася про неї в журналі американських славістів.

2. Моє філологічне навчання розпочиналося вдома: змалечку не мала іграшок, але мала книжки. Старшою — прочитала майже всю батькову бібліотеку, та лише згодом добралася до тих книжок, які були заховані у найдальші кутки й навіть зачинялися на замок: М.Грушевського, М.Возняка, С.Єфремова — придбані батьком у перших відрядженнях до Львова. Мені пощастило навчатися в Київському держуніверситеті ім.Т.Шевченка в роки “хрущовської відлиги”. Одначе, то більше відчувалося ніби за межами навчального процесу: безліч літературно-мистецьких вечорів у місті, поживалена діяльність студентських літстудії й наукового товариства, завдяки чому мені й ще кільком студентам пощастило 150-річчя від дня народження Т.Шевченка відзначати у Львові — участю в студентській науковій конференції.

А дискусія “фізиків” і “ліриків” (начитавшись “Комсомолки”, я була одним з організаторів її), в якій активно виступали студенти й викладачі філологічного та фізичного факультетів, — і ми перемогли, що змушені були визнати фізики! А незабутня студентська наукова фольклористична експедиція по шевченківських місцях Київщини та Черкащини (керував нею М.І.Дубина), в якій брали участь Зінаїда Береза, Ніна Пугач (згодом Кучеренко), І.Драч, С.Зінчук, В.Плачинда, Ю.Домотенко, В.Майоров та багато інших добрих університетських моїх друзів!..

Нещодавно, до речі, десь прочитала, що нібито ніхто й ніколи не збирав матеріалів, які показали б народну пам'ять і народну творчість про свого Генія, — поспішаю повідомити, що то є неправдива інформація, що зібране нашою експедицією (а також і наступною) має зберігатися у Кабінеті шевченкознавства філфаку Національного університету ім.Т.Шевченка. Щоправда, тоді я так і не зрозуміла, і ніхто з партійно-комсомольських керівників так і не пояснив мені, чому, як вони казали, “не на часі” була моя ідея: проводити біля пам'ятника Шевченкові вечори його поезії — за аналогією до тих, які тоді швидко стали традиційними у Москві біля пам'ятника Пушкіну.

Що ж до навчальних програм, то їх тоді не встигли переробити (вочевидь, і наміру таке дозволяти — у влади не було). І мало хто з викладачів мав відчайдушність говорити про те навіть, що “звучало в повітрі”, хоча б на тих вечорах, що їх організовували трохи старші за нас літератори й митці. Більше вдавалися до натяків. Професор А.Іщук, котрий багато правди, як на той час, написав у своєму романі “Вербівчани”, досить часто не встигав стримати сльозу, мовлячи “вам же відомо, яка була доля ... такого й іншого письменника...” — більшість із нас більшість із тих імен чула вперше і, звісно ж, не знала нічого (він називав і тих, яких ще не реабілітовано, — здогадувалися найметкіші). Та найбільше було проблем із суспільно-політичними дисциплінами (історія КПРС, політекономія, діамат й істмат, як ми їх називали, — украй “необхідні” філологам, що вивертали наші мізки навіть тими розділами, які й видавалися цікавими): вони з’їдали понад

половину часу. Лише під кінець навчання — “Історія філософії”, де всій світовій філософії надавалося в кілька разів, здається, менше часу, аніж одній з її не головних частин — марксизмові-ленінізмові. Але пощастило з викладачем: В.С.Дмитриченко був справжнім віртуозом, він зумів дуже стисло подати нам найсуттєвіше.

Загалом, усіх моїх викладачів згадую якнайніжніше — і не лише кафедри української літератури (М.П.Комишанченка, І.П.Скрипника, Н.Й.Жук та інших, особливо — Галину Кіндратівну Сидоренко, яка тривалий час опікувалася студентським Науковим товариством, та декана П.М.Федченка), — а й мовників (латиніста В.Б.Яніша, Вікторію Володимирівну Моренець, П.П.Плюща, П.Д.Тимошенка, Ольгу Яківну Сарнацьку, яка, до того ж, не раз мені казала, яким прекрасним викладачем був мій батько) і “зарубіжників” (передусім В.І.Пашенка, який підтримував мене у тяжкий час, та А.Х.Іллічевського, котрий, разом із В.В.Коптіловим, тоді аспірантом, організував і довів до виходу в світ збірку студентських наукових праць “Голос Шевченка над світом” — про переклади творів Поета різними мовами, — там є і моя перша в житті спроба наукової розвідки). Якщо вони й не завжди могли дати нам певну інформацію, то примудрилися правильно спрямувати наше мислення, розвинути й зміцнити нашу цікавість і любов до рідного слова, літератури. І нема їхньої провини в тому, що лише з кінця 80-х років мені довелося навчатися заново — студіювати неприступну раніше філософську думку, освоювати не відомі нам раніше методи й способи, аспекти літературознавчого дослідження.

3. Щойно названі моменти й є основою літературознавчого професіоналізму, але лише основою. Багато писано й говорено про відмінності наукового й художнього мислення, а от літературознавцеві доводиться своєю роботою знімати ці протиставлення. Наука про художнє слово так само багатозначно-безмежна, як саме слово. Хотілося б, аби наші дослідження також читалися — не лише колегами-дослідниками, тому не викликають мого великого захоплення тенденції “занауковлення” наших праць, перенасичення й перевантаження їх “модною” термінологією, здебільшого просто чужомовними словами — тоді як до багатьох із них має відповідники українська мова... Ми ж усі неухильні прибічники рідного слова, а у власній науковій праці часом ніби й забуваємо про це... Лише дві галузі літературознавства можуть бути чітко однозначними: текстологія (та й то — варіанти авторського тексту піддаються різноманітним розумінням-тлумаченням) і підготовка текстів до друку, а також пошук літературних фактів та біографічних матеріалів — нині й це часто-густо доводиться робити заново, бо й перипетії життя письменників “підправлялися” відповідно до нав’язаних стандартів “образу класика”.

Відбуваються позитивні зрушення й щодо отих “стиків наук”, про які йшлося вище: національна література вивчається і в аспектах народознавчих (цебто національних традицій художнього мислення), й у плані взаємодії різних мистецтв (синкретизм художнього слова), а також і — що є особливо важливим — у зв’язку з релігією. Починаючи працювати в цьому напрямку півтора десятиліття тому, зустрічала іронічні посмішки, — але й не тільки їх, а й поступово дедалі міцнішу підтримку з боку колег. Ті спостереження духового змісту української літератури, і найбільше — драматургії, вилилися в низку радіопередач, зокрема й у цикл “Від Наталки Полтавки до Маклени Граси” — його ще сподіваюся довести до задуманого фінішу в дальшій приємній творчій співпраці з тонким фахівцем Українського радіо редактором Тамарою Олійник. Дослідження в цьому аспекті — їх нині дедалі більшає, — маю надію в Бозі, врешті приведуть до з’ясування

справжнього змісту поняття “духовність”, що його надто часто й уперто ототожнюють із “культурою”.

4. І найвищий професіоналізм стримують, обмежують матеріально-базові проблеми, зокрема, кричущо недостатні забезпечення: 1) оплатою праці науковця (неможливо зрозуміти, чому зовсім не береться до уваги, скільки беззахисних громадян він має прогнати й одягти тощо, — ніяк не враховується ані в податковій системі, ані в обчисленні т.зв. середнього заробітку?); 2) інформацією про появу різних видань (хоча децентралізація видавничого процесу, виявляється, має свої позитиви); 3) літературою — навіть основної нашої наукової бібліотеки — ім. В.Вернадського. Відволікає від наукової роботи праця викладацька, до якої вимушено вдається й чимало колег — з відомих причин, але вона водночас буває корисною — адже у спілкуванні зі студентами, у дискусіях, пошуках найпереконливіших аргументів часом приходять такі “освячення”, на які за письмовим столом довелось б очікувати довше, а може й марно.

Нещодавно прочитала про книжку Джона Хоргана “Кінець науки: погляд на обмеженість знання у присмерку століття науки” (переклад з англійської). Йдеться, просто кажучи, про вичерпаність не лише засобів пізнавальної діяльності, а й самого предмета пізнання (у суто матеріалістичному сенсі) — в межах, приступних для людини. Найцікавішим мені здалося визначення майбутньої науки, запропоноване президентом Американської асоціації розвитку науки Б.Гласом, — як “іронічної”, як науки “постемпіричного типу” й — от головне — як такої, що нагадає літературну критику, а саме: пропонує різні погляди, різні думки...”¹. Йдеться, певне, не про літературознавче пізнання дійсності, а про кут погляду, про напрям думання. У цьому розумінні — ідея не є новою. Про “мистецтво як творчий принцип” ще двадцять років тому писали наші вчені (спираючись, ясна річ, на роздуми попередників, аж до Плутарха, з його думкою про правомірність і доцільність осмислення дійсності натуралістом і пророком: “перший осягнув причину, другий мету” — а ми нині ці шляхи визначаємо як позитивістсько-науковий та релігійний). Узагальнюючи, Б.Парахонський зазначав: “Становлення філософсько-наукової й художньо-естетичної свідомості відбувається до певної міри паралельно і взаємопов’язано [...] Тому різноманітні [...] теоретичні системи виявляли певну спорідненість із художньою конструкцією”².

5. Важко говорити про наскрізну чи єдину досліджувану проблему, коли життєві обставини кидають тебе від одного фаху до іншого. Постійно мусиш заздрити науковцям (білою заздрістю!), котрі мають можливість тривалий час зосереджено працювати в одному напрямку; маючи схильність до досліджень “углиб”, частіше змушена була працювати за “зразком” отих багатостатників-стахановців, яких так посилено витворювано й міфологізовано радянським мистецтвом. (Для прикладу: десять років віддано роботі в складі робочої групи Інституту з підготовки “Української Літературної Енциклопедії” — замість написання своїх монографій, але ж хтось мусив це робити.)

Однак ті сфери, в яких довелось обертатися, — кіно, література, театр, — не просто близькі та взаємопов’язані, вони виростають одна з одної, впливають одна на одну. Тому своєю наскрізною проблемою могла б назвати своєрідність українського мистецького мислення. Торкаючись матеріалу різних мистецтв та інших національних культур, глибше розумієш неповторність своєї національно-

¹ Див.: *Высшее образование сегодня*. — 2002. — №5. — С. 50–51.

² *Парахонский Б.* Стиль мышления: Философские аспекты анализа стиля в сфере языка, культуры и познания. — К., 1962. — С.94.

духової першооснови — Слова, того самого, що “на початку всього було...”, хоча кут погляду змінювався. Працюючи у кінознавстві, вивчала “взаємини” кіно з літературою (передовсім українською), появу й розвиток нового виду літератури — кінодраматургії. Театр — як драматичний, так і музичний — моя давня й незмінна любов, що часом, не вміщаючись у серці, виливалась у публікації. Осмислення Української літератури в процесі її еволюції — то є моє життя. Намагаюся збагнути її філософію, її духову сутність, творений нею протягом понад тисячоліття образ світу, модель найраціональнішого способу життя. Переконана в її великих перспективах, — задля них маємо добре попрацювати й ми, дослідники.

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал “Слово і час” висвітлює питання історії, теорії та сучасної практики літературного руху, загальнокультурного життя. Виходячи з принципів об’єктивності та плюралізму, редакція не вважає за обов’язкове поділяти всі погляди і положення авторів, завдяки чому зберігає і природний ґрунт для конструктивної полеміки.

Неодмінними вимогами до матеріалів, що подаються на розгляд редколегії, є достеменність наведених фактів, посилань на всі використані джерела, точність у цитуванні.

Статті та інші матеріали (крім листів) подаються до редакції українською мовою, обсягом не більше друкованого аркуша; посилання розміщуються внизу сторінки.

Статті подавати в комп’ютерному наборі — як текстовий файл без переносів у словах у текстовому редакторі Microsoft Word (від 6-ї версії) у розширенні RTF на стандартній дискеті; можна надсилати електронною поштою (E-mail: jour_sich@iatp.org.ua; www.word-and-time.iatp.org.ua).

До дискет (бажано продублювати текстовий матеріал на 2-х дискетах) обов’язково мусить бути подана виразна роздруковка статті у 2-х примірниках, виконана шрифтом не менше 14 кегля через 2 інтервали 28 рядків на сторінці.

До статті додається анотація (до 5-ти рядків) — для розміщення на веб-сторінці.